

Maar evenzeer moet het toegestemd: die reactie was nog te zwak, te onbewust, te weinig volhardend om den toestand te beheerschen. Haar strijders waren nog te weinig geoefend, en verrieden te veel gemis aan beleid en veerkracht. Haar beginsel vond in 't hart des volks zich de aarde nog niet toebereid, waarin het wortel kon schieten. Ze miste nog te zeer dat aanhechtingspunt in het volksgeweten, waardoor een richting alleen zedelijken invloed oefenen kan. Als reactie des geloofs stond ze nog te lijnrecht tegen de toen heerschende denkbeelden gekant, dan dat haar stem luiden weerklink zou hebben gevonden. Neen, eerst later, als Frankrijk eerst aan Holland's volk den lijdensbeker ten boorde vol zou hebben ingeschonken en ons volk door die bittere teugen ontnuchterd zou zijn, — eerst als een teren op het onvoedzame brood dier holle nieuwe theorie den honger naar beter brood zou gescherpt hebben, — eerst dan zou voor die richting de weg weer tot 't hart des volks gebaad zijn, om eens, machtig als thans in den schoolwetstrijd, haar probleem tot een volkskwestie te maken op zedelijk zoowel als maatschappelijk gebied, in staat en kerk beiden.

Destijds echter was ze tot zulk een levensopenbaring nog te zwak, en in hare krachteloosheid lag juist het betrekkelijk recht, en daarom ook de kracht dier andere reactie, die een belichaming, een orgaan, vond in de Maatschappij van het Nut.

Om het wezen dier tweede reactie te begrijpen, moet men zich de velen uit die dagen voor den geest halen, die hoewel zelf in beginsel de „nieuwere begrippen" toegedaan, toch diepen afkeer gevoelden van de roekelooze lichtzinnigheid, die hand over hand toenam, en daarom van uit het hoog vertrek hunner Hollandsche bezadigdheid met minachting nederzagen op het woelen der Engelsche twijfelaars en Fransche spotters en Duitsche pedantisten. Te weinig mannen van diepte en beginsel, hadden ze geen oog voor de geestelijke